

הרצאתה של אסתר עילם

במסגרת פאנל "משנות עולם – נשים מציגות דינמיקות של יצירת עולם פמיניסטי"

בכנס הארצי החמישי של תכניות המגדר בישראל

שנערך ב 19-20.2.20 באוניברסיטה העברית בירושלים

אתחיל בציטוט שמביאה פאולין בארט מקתרין מקינון שאמרה:

פמיניזם ליברלי? זה ליברליזם. פמיניזם סוציאליסטי? זה סוציאליזם. פמיניזם רדיקלי? זה פמיניזם.

ואתחיל בשאלה: "מה מפריע לקיום של אמפתיה?" והתשובה: ההפרדה הכפויה עלינו על-ידי המערכת הפטריארכלית באמצעות מידור לפי שייכות מגדרית, גילאית, מעמד חברתי, מוצא אתני, זהות לאומית, העדפה מינית, השכלה פורמלית, מצב פיסי ונפשי ועוד. ההפרדה נעשית גם בינינו לבין בעלי חיים, הצמחיה, והטבע באשר הוא. כל אלה הן הפרדות מלאכותיות שמטרתן האמיתית היא לשמור על סדר חברתי שמתקיימת בו שליטה עלינו באמצעות "הפרד ומשול". ההפרדה משמשת כלי פוליטי שמונע מאתנו ליצור אמפתיה וחיבור בינינו.

אתחיל בהפרדה שעושות אקדמאיות בין לימודי נשים באקדמיה לבין פעילות של נשים בשטח שאותה הן מסבירות בנוסח "אנחנו עוסקות בתיאוריות והנשים בשטח אמורות להוציא אותן אל הפועל". טעות! קודם כל, החיים האישיים של כולנו הם "שטח". יתרה מזאת, ההפרדה בין תיאוריה לפעולה היא מלאכותית: תיאוריה ופעולה לא רק משולבות זו בזו אלא גם נובעות זו מזו בתהליך שבו תובנות מביאות אותנו לפעולה וזו מאפשרת לנו לחוות תובנות חדשות שמביאות לפעולה משופרת וחוזר חלילה. כך נוצר תהליך ספירלי של שילוב תיאוריה ומעשה שניתן להעריך את משמעותו בכל שלב שלו. תהליך נוסף שלא קיים באקדמיה הוא העלאת תודעה שיטתית אותה קיימנו בראשית דרכה של התנועה הפמיניסטית כשבקבוצות להעלאת תודעה עמדנו על הקשר העקרוני שבין חיינו האישיים לבין פמיניזם בתור "האישי הוא הפוליטי" – קשר שמימשנו בפעולה בשטח. לעומת זאת באקדמיה מתקיימת למידה תיאורטית שלא קשורה למהלך החיים האישיים שלנו. היא מאורגנת לא רק בהפרדה בין ה"אישי" וה"פוליטי" אלא גם בהפרדה בין "תיאוריה" ו"פרקטיקה" ובחלוקה לדיסיפלינות שיוצרות תמונה חלקית של המציאות. גם במחקר האקדמי מתקיים עקרון ההפרדה הדורש ממך להתנתק ממושא המחקר שלך וגם לנתק אותו מכלל התופעות שמסביב. הניתוק למעשה בלתי אפשרי כך שאת אמורה לפעול במסגרת של תפיסות פטריארכליות המתקבלות כמובנות מאליהן אלא אם כן את יוצאת מנקודת עמדה פמיניסטית. כך גם לגבי פעילות פמיניסטית בשטח בין אם זו הפגנה או מתן סיוע לאישה שזקוקה לכך.

מאחר ואת אמורה להתבסס על התובנות הפמיניסטיות שלך זה דורש גם שתביאי את עצמך לזירה. ההשתתפות האישית במחקר היא הבסיס למדע האמפטי שייסדה ג'יין גודול, חוקרת השימפנזים באפריקה וכמה שנים אחריה פעלה כך גם דיאן פוסיי במחקר הגורילות, גם הוא באפריקה. המרכיב המרכזי בעבודתן הוא היחס האמפטי שלהן למושאים הנחקרים שלהן כשהתמסרו לנשואי מחקרן ובכלל זה על-ידי דאגה לגורלם בסביבה אנושית עוינת. הן חלוצות של גישה מחקרית מנוגדת לזו שנוצרה במסגרת המדע המקובל העומדת על ריחוק מכוון של המדען מנשואי מחקרן מחשש "לזהם" את המחקר בגורמים אישיים... אין פלא שמייסד המדע הפטריארכלי בזמן החדש באירופה, פרנסיס בייקון, טען ש"האדם" – הזהה מבחינתו ל"גבר" – צריך להשתלט על הטבע כפי שגבר אונס אישה.

כדי לקיים מדע אמפטי נדרשת תקשורת אמפתית שסותרת את הדרך הפטריארכלית של אלימות בה מתנהל העולם סביבנו. לפי מרשל רוזנברג שימוש במושגים מוכללים ומופשטים במסגרת דיאלוג בינאישי מתעלם מה"כאן ועכשיו" של הזולת. התנהגות זו נתפסת על ידי הזולת כאלימות רגשית. כלומר, התעלמות מעין זו היא פעולה אלימה שמטרתה להשיג שליטה על מהלך הדיון ובכלל זה על בת-או בן השיח שלך. על מנת לקיים תקשורת אמפתית עם בת שיחי עלי לדבר באופן קונקרטי ובהתייחסות לזמן הווה. יש להתחיל בתיאור האירוע הנדון, להמשיך ביידוע בת שיחי על הרגשות שאני חווה בעקבות אותו אירוע ואז על האמונות שלי המבססות את עמדותי בנושא ולבסוף לסיים בבקשה ספציפית וקונקרטיה מבת-שיחי.

בעקבות הביקורת הפמיניסטית על השתתת המדע הקיים על הכללות, הפשטות וגישות שמוצגות כ"נייטרליות" ו"אובייקטיביות" תקשורת אמפתית מאפשרת לקיים דיאלוג אמפטי. במקום האמצעים המקובלים האמורים להשיג שליטה בנשואי המחקר חקירה אמפתית דורשת לחשוף את המציאות של נשואי המחקר שלי בצורה הנאמנה ביותר. היום ישנם נסיונות ליצור מדע אחר שמתבסס על הכרה ב"אינטליגנציה רגשית" וב"תבונת הלב" השונים מדרכי החשיבה שנוצרו במערב בתקופת הנאורות על-ידי גברים אמידים שאת הצרכים הגשמיים שלהם סיפקה עבודת נשים. לפי גברים אלה ככל שהרעיון מופשט כך הוא בעל תוקף רב יותר (מה שגם מאפשר להם להתייחס בזלזול לשירותים הקונקרטיים שמספקות להם נשים). לעומת זאת ניתן לטעון שהמחשבה המערבית המודרנית המושתתת על מושגים מוכללים ומופשטים מחמיצה את המציאות הקונקרטיה הייחודית של הפרט ולמעשה נושאת אתה ניכור מובנה. ניכור זה בא לביטוי בשני עקרונות מיון של תופעות שנוצרו במדע הפטריארכלי המערבי: האחד - הצבת התופעות בסדר הירארכי דוגמת מיון המדעים בסולם יורד על-פי מידת הדיוק והמופשטות שלהם כשבראש מוצבת המתימטיקה. העיקרון השני הוא תפיסה דואליסטית-היררכית שמסדרת את התופעות לפי צמדי תכונות כמו "טוב-רע", "אמת- שקר", "יופי-כיעור", "אובייקטיבי-סובייקטיבי",

"גבר-אישה". תפיסה זו מכתובה וגם מצדיקה אפליית נשים כמו גם אפלייה עדתית, מעמדית, של זהות מינית ועוד. כלומר, על בסיס ההגדרות הדואליות-היררכיות נוצרת מערכת חברתית-תרבותית שמשכפלת את עצמה באמצעות סוציאליזציה מכאן וסדר חברתי-כלכלי מכאן ומתוחזקת על-ידי ערכים ונורמות. הרציונל של מערכת זו הוא שלגברים ניתנה זכות "טבעית" לשלוט בזולתם. כך דגם חשיבה דואלית-היררכי זה מצדיק ומאפשר התנהגות של שליטה בזולת שמיוחסת כ"טבעית" לגברים ונלמדת על-ידם באמצעות הסוציאליזציה בתור "גבריות". כדי לשנות תפיסה זו יש להפריך את הצידוקים לשאיפה לשלוט במה שמחוצה לנו ולהחליף את ההתנהגות הנרכשת של שליטה בהתנהגות אמפתית. ולא מדובר בעמדה אישית בלבד אלא בתרבות שלמה המבוססת על אמפתיה וחמלה כלפי הזולת שדורשת לקיחת אחריות לגבי מצבים דכאניים הדורשת לפעול לשם שינוי המצב.

לשם כך יש להסיר את המחיצות בינינו לבין הזולת המאפשרות התנהגות אלימה. בעלות ובעלי זכויות יתר אמורות-ים להתחייב לשמש בעלות ובעלי ברית של נשים וגברים מקבוצות מוחלשות, וגברים מכל הקבוצות אמורים להתנהג כבעלי ברית לנשים באשר הן.

היום אני חורגת במושב זה מהעיקרון הפמיניסטי של שיחה דיאלוגית אבל מצפה מכן להמשך דיאלוגי שלו. נולדתי בתל-אביב כאסתר ספורטה ב-12 ביולי 1939 להוריי יוצאי סלונקי. המסע הפמיניסטי שלי התחיל לפני כ-50 שנה:: בקורס בפסיכולוגיה בשם "הבדלים בין המינים" סיפר המרצה, ד"ר אבנר זיו, על מחקר ארוך-טווח בארצות הברית שעסק בהשגיות. הוא דיבר על גברים בלבד ושאלתי אותו אם נחקרו גם נשים ובזעם כבוש ענה לי "לא", כי לא התאימו למטרות המחקר. התשובה עוררה בי כאב וגם כעס...כעבור זמן-מה קראתי בעיתון "לאישה" ראיון עם מרשה פרידמן ובו סיפרה שהשאלה הראשונה שמכרים חדשים שואלים אותה היא "מה עושה בעלך?" לאחר כשבועיים האזנתי ברדיו לראיון אתה ואז כתבתי לה. היא שלחה לי שמות ספרים באנגלית, פרק מהספר של בטי פרידן, מאמר שלה על העלאת תודעה וכמה שמות של נשים מאזור תל-אביב שפנו אליה. הפגישה הראשונה שארגנתי בתל-אביב התקיימה בראשית אפריל 1972. כך נוסדה "הקבוצה לשחרור האישה בתל-אביב" ועם גידולנו לאחר מלחמת כיפור נרשמנו בשנת 1975 בתור "התנועה הפמיניסטית בישראל" כי בתקופה ההיא הקבוצות בירושלים ובחיפה כמעט לא פעלו. כשחזרו לפעול נוצרה בעיה שאותה פתרנו עם נשות ירושלים כשסיכמתי עם נציגתם, עפרה קמר, להיקרא "התנועה הפמיניסטית בתל-אביב" (אך חברות התנועה התנגדו לכך...).

כל השנים פעלתי בהשראת הנשים הרדיקליות של שנות הששים במטרה לשנות את המציאות הפטריארכלית הקיימת. מראשית הדרך ועד היום עברתי תהליך של רכישת תובנות כמו האינטרסקסיונליות של הדיכוי וחזיתי בערעור הליבה הפטריארכלית על-ידי תנועת ה- "מי טו". אבל מדובר בשינויים נקודתיים כשהמטרה היא לשנות את המערכת כולה. אני מאמינה שיש לנו היום את כל מה שצריך כדי להפוך למציאות חזון של חברה שמאורגנת ומנוהלת לפי תובנות פמיניסטיות. לצערי, מי שמעלה היום תובנות פמיניסטיות מקבלת גלולת-נגד ששמה "מגדר" שמשטחת את הדיון ב"ניטרליות" שלה שמתעלמות מהדיכוי הפטריארכלי ומנתבת אותנו להמשיך ולתחזק את הסדר הקיים.

מבחינתי, הדרך היחידה להצלחה במשימתנו היא "ללכת על כל הקופה" - לא להתפשר עם "קצת פחות פטריארכיה" או "קצת יותר פמיניזם". אציע כאן דרכים אחרות להסתכל על העולם, ואתחיל מתובנה לפיה מחקר צריך להיעשות באופן אמפתי לחלוטין כפי שעשו זאת ג'ין גודול ודיאן פוסיי במחקר השימפנזות והגורילות באפריקה. מרשל רוזנברג יוצר התקשורת האמפתית שמהווה סתירה לדרך הפטריארכלית בה מתנהל העולם סביבנו שהיא אלימות. לדעתו, שימוש במושגים מוכללים ומופשטים בתקשורת בינאישית מתעלם מה"כאן ועכשיו" של הזולת שיוצר התנסות באלימות רגשית. לפני כעשרים שנה עסקתי בביקורת המדע הקיים ובאפשרות של מדע פמיניסטי. מדובר בביקורת על הכלים הקיימים של המדע הפטריארכלי כמו הכללות, הפשטות, גישה "אובייקטיבית" וכדומה. זאת לעומת עמנואל קאנט שראה במושגים המופשטים ביטוי של התבוני הנעלה ביחס למושגים האמפיריים ולא במקרה טען שהתבונה לא נועדה לנשים. היום ישנה הכרה בקיום של "אינטליגנציה רגשית" ושל "תבונה הלב" השונים מאופני חשיבה מופשטים שנוצרו אצל גברים מערביים אמידים שאת הצרכים הגשמיים שלהם מספקת עבודת נשים. השימוש במושגים כוללניים ומופשטים במדע הפטריארכלית מחמיץ את המציאות הקונקרטית והייחודית של הפרט. גישה זו מאתגרת את דגם החשיבה שהתגבש בקרב גברים משכילים במערב בתקופת הנאורות לפיו ככל שהרעיון מופשט יותר הוא בעל תוקף רב יותר. אך המחשבה המערבית המודרנית המושתתת על מושגים מוכללים ומופשטים נושאת אתה ניכור מובנה מהאינדיווידואל הקונקרטי. זאת באמצעות שני עקרונות מיון של תופעות שעליהם בנויה החשיבה הפטריארכלית המערבית. עקרון אחד הוא הצבת התופעות בסדר היררכי כמו מיון המדעים בסולם יורד לפי מידת המפשטות שלהם. והעיקרון השני הוא תפיסה דואליסטית שמסדרת את התופעות לפי צמדי תכונות שמונגדות זו לזו באופן הייררכי כמו "טוב-רע", "אמת-שקר", "יופי-כיעור", "אובייקטיבי-סובייקטיבי", "גבר-אישה".

תפיסת התופעות בדרך זו היא מאפשרת לשמור על הסדר הפטריארכלי: האנושות פועלת זה אלפי שנה לפי חשיבה דואליסטית והייררכית שמכתיבה ומצדיקה אפליה בין גברים ונשים, בין

נשים לבן עצמן, בין עדות ומעמדות וכיוצא בזה. מדובר במערכת הייררכת שמייצרת את עצמה באמצעות סוציאליזציה מכאן וסדר חברתי-כלכלי מכאן, ומתחזקת על-ידי ערכים ונורמות. המפתח להבנת האמצעים הללו טמון בעובדה שמדובר במערכת בה גברים מחונכים לשלוט בנשים שבקבוצתם ובחברות וחברי הקבוצות המוחלשות. כלומר, דרכי החשיבה של דואליזם והייררכיה משרתים את העקרון עליו מושתתת המערכת הפטריארכלית שהוא שליטה על מה שמחוץ לי – נשים באשר הן, וגברים במעמד נמוך יותר.

כלומר, המפתח להבנת הסדר הפטריארכלי הוא הצורך לשלוט בזולת שנבנה על-ידי סוציאליזציה למה שנחשב "גבריות" שמזוהה עם השליטה. כדי לשנות מצב זה יש צורך לא רק לשנות דרכי חשיבה בסיסיות שמשרתות את עקרון השליטה במה שמחוצה לנו אלא גם לשנות את אופני ההתנהגות שהותאמו להשגת המטרה הזאת. לשם כך יש לשבור את המחיצות שמאפשרות יחס אלים כלפי הזולת. אפשר להתחיל בכך שנשים בעלות זכויות יתר יתנהגו כבעלות ברית של נשים מקבוצות מוחלשות ובתנאים מסויימים גם של גברים בקבוצות אלו ואילו גברים אמורים בנוסף לכל אלה גם לתפקד כבעלי ברית לנשים בקבוצתם.